

ІНСТИТУТ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В АПК

Ю.О. Нестерчук, кандидат економічних наук

Уманський державний аграрний університет

Формування нової аграрної структури з орієнтацією на систему ринкових відносин та особисту зацікавленість товаровиробника визначає економічний зміст та соціальну спрямованість сучасної аграрної політики. Її формування носитиме характер послідовної, копійної роботи за підтримки та регулювання цього процесу державою. Адже значні деформації та викривлення природної системи рушійних сил розвитку виробництва, включно з її основою – особистим інтересом, через десятилітні експерименти на селі потребують тривалого історичного періоду для виправлення та гармонізації.

Нині зрозуміло, що в економіці України спостерігається трансформаційна криза, викликана, в першу чергу, відсутністю належних державно-інституціональних заходів, покликаних реалізувати основні макроекономічні цілі ринкової економіки. Недостатня увага до особливостей інституціональних складових трансформаційних процесів в аграрному секторі, неможливість простого перенесення набутого вітчизняного досвіду ринкового трансформування інших секторів економіки зумовили відставання аграрних реформ порівняно з іншими галузями.

Згадаємо, що реформування вітчизняної економіки почалось із реалізації стратегії економічної лібералізації без врахування існуючого інституціонального середовища. Після періоду тотальної зарегульованості, під впливом нищівної критики вад соціалізму та на тлі позитивних прикладів лібералізації економіки розвинутих країн, форсовано були запроваджені принципи приватної власності, вільного підприємництва, послаблення втручання держави в економіку тощо. Для аграрного сектору встановлення фундаментальних основ ринкової економіки, всупереч сподіванням, стало початком затяжної кризи, адже відмінність інституціонального середовища

розвинутих країн та вітчизняного унеможливилює накладання готової моделі формування ринкової економіки на основні суспільні сфери – економічну, політичну, культурну.

Мова йде про створення інституціональної матриці як системи базових регулюючих інститутів, в тому числі морально-етичного інституту аграрної культури. Не забуватимемо при цьому про історично сформований консерватизм та інертність селян, звичаї, соціальні та моральні норми поведінки, дотримання релігійних постулатів тощо.

Підтримуємо Р. Ісянова у визначенні антиподної суті командної та ринкової економік та неможливості еволюційного шляху переходу від першої до другої¹, адже командна економіка, що заперечує ринок та його основоположні інститути, не здатна еволюційно трансформуватися без вольових зусиль владних структур. Зазначимо, що планова економіка СРСР потребувала системної трансформації з початку 80-х років минулого століття, коли уповільнились темпи екстенсивного розвитку. Ініційовані недосконалими владними інституціями реформи кінця 80-х – початку 90-х років не забезпечили виконання завдань, що постали перед макроекономічною політикою, та призвели до поступової руйнації соціально-економічної системи.

Аналізуючи проблеми та протиріччя радянської економіки перехідного періоду академік Л. Абалкін визнав майже повну невизначеність теорії перехідного періоду, яка має дати відповідь на питання, яким чином, та у які етапи можна здійснити цей перехід². Підтвердивши тим самим тезу Д. Норта про відсутність адекватної теорії трансформації, яка має синтезувати, як мінімум, економіку, соціологію, політичну науку та право.

¹ Ісянов Р. Рыночная трансформация аграрного сектора // АПК: экономика, управление. – 2006. - №6. – С.12-15.

² Этот трудный, трудный путь / Рук авт. кол. Л.И. Абалкин, П.Г. Бунич. – М.: Мысль, 1989 – С.8.

Ринкові перетворення передбачають закладання конституційних основ ринкової системи через створення основоположних інститутів ринкової економіки: приватної власності; вільних (добровільних) контрактів між економічними агентами, захищених законом, ринкового ціноутворення. Дослідження процесу становлення інституціональних основ аграрної економіки потребує аналізу сучасного стану галузі, в тому числі рівня розвитку інтеграційних процесів, та визначення проблем і протиріч, що гальмують, або ж деформують, ринкові процеси в АПК. Означимо це завданням дослідження.

Перетворення на межі тисячоліть охоплюють увесь спектр аграрних відносин, серед яких найсуттєвішими вважаємо відносини власності, особливо власності на землі сільськогосподарського призначення. Власність як фактор розвитку інтелектуальних здібностей та можливостей людини, не потребує обмежень. Власність у перехідний період, що фактично є періодом „первинного накопичення капіталу” стає постійним стимулом свого примноження. За таких умов важливим стає формування не прав власності як таких, а соціальних норм і правил, пов’язаних з їх реалізацією.

Визнаючи паювання землі та нерухомості на принципах приватної власності, підтвердженої державними актами, за позитивні зрушення у цьому питанні, змушені констатувати незакінченість реформ у питанні закріплення приватного характеру землекористування. Не останню роль у цьому відіграє недосконалість законодавства, практика постійного внесення змін до законів, функціонування державного апарату не як чинника надання послуг, а як чинника створення перешкод. Як наслідок, стверджує Р. Пустовійт, спостерігаємо розширення нелегальної (неконтрольованої) економіки, що встановлює та регулює права власності та контрактні відносини без участі держави¹. Крім того певна частина приватних земельних ділянок не виділена

¹ Пустовійт Р. Трансформаційна криза в Україні: оцінка з позицій інституціональної теорії // Економіка України. – 2004. - №1. – С. 38-44.

в натурі, тоді як принципові складові прав земельної власності, як то володіння, користування, розпорядження реалізуються одноосібно лише у дрібних власників. Традиційно приватна власність як інституція формується в суспільстві, де нормальним осередком економічної активності є окрема родина або господарство, і стає системоутворюючим фактором щодо управління розподілом матеріального багатства.

Це не означає надання безперечної переваги розвитку селянських господарств, як антиподів реструктуризованих колективних підприємств. Беззаперечно, сектор особистих селянських господарств зазнаватиме істотних змін. Певна їх частина зуміє організувати самостійно ефективну господарську діяльність на вилучених та додатково залучених земельних частках, перетворившись поступово на ефективні фермерські господарства. Інша частина піде по шляху неформальних чи формальних об'єднань, з метою організації спільного ефективного господарювання. Однак деяка частина цих підприємств просто перестане існувати.

Ставлячи під сумнів категоричні твердження, що „надання громадянам землі для товарного виробництва не може бути виправданим за економічними критеріями і ринковими вимогами”, а „сектор, що утворився (приватних підсобних і товарних господарств населення – авт.), є тіньовим сектором економіки сільського господарства...”¹, все ж вважаємо, якщо сьогодні господарства населення є центральним агентом усього сільськогосподарського виробництва (рис.), з часом існуюча тенденція до розширення цього сектору зміниться на тенденцію до його звуження. Однак, лише спроможність створити середній клас на селі як головний елемент аграрної цивілізації є запорукою глобалізації в сучасному розумінні цього процесу.

¹ Лисецький А., Соломко М. Структурний розвиток сільського господарства України // Економіка України. – 2006. - № 12. – С. 54-61.

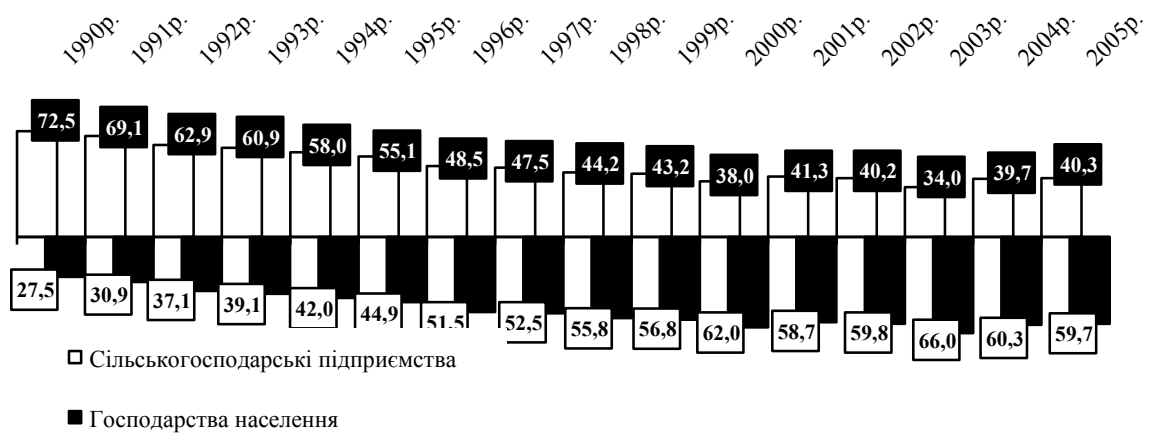

Рис. Внесок основних категорій господарств у виробництво валової продукції сільського господарства, %

Проблематичним, на нашу думку, є і радикальне реанімування пріоритетів аграрної політики щодо державної підтримки виключно великих товаровиробників у сільському господарстві. Після п'ятнадцяти років трансформації господарств реального сектора економіки в ринкову систему необхідно вести мову не про розмір підприємства як критерій його ідентифікації, а про реалізацію стратегії приведення сільського господарства до системи спеціалізованих ресурсних комплексів. Коли реструктуризація багатогалузевих сільськогосподарських підприємств іде по шляху перетворення кожного виду товарного виробництва у спеціалізований, самостійний бізнес з оптимальними розмірами. В цьому повинні бути зацікавлені як власне сільськогосподарські товаровиробники, так і обслуговуючі та переробні підприємства. Адже у період становлення інституту приватної власності були штучно порушені природні економічні міжгалузеві відносини в АПК, призупинився розвиток аграрно-промислової інтеграції. Відновлення цих зв'язків носить безсистемний характер. Ситуація, що склалась, дала поштовх до об'єднання капіталів сільськогосподарських підприємств та інших галузей, в тому числі і не агропромислових, фінансових установ. Фактично відбувається процес капіталізації сільського господарства. Відзначаючи позитивні та негативні аспекти цього процесу

слід вказати на їх об'єктивність та закономірність. А відтак, капіталізація сільського господарства потребує наукового осмислення, докладного аналізу з позицій економічної теорії, аграрної політики, господарської практики

Сучасне аграрне виробництво представлене в тому числі великими та надвеликими структурами, що використовують для виробництва сільськогосподарської продукції значні земельні масиви. З позицій економіки процес концентрації земель у обмеженого числа великих власників дає позитивний ефект, переважно за рахунок використання сучасних технологій, нової зарубіжної техніки, що забезпечує ріст продуктивності праці, ресурсозбереження, підвищення конкурентоспроможності продукції. Що стосується найманих працівників, то видимі переваги також мають місце, адже оплата їх праці, як правило, значно вища середніх показників по галузі. Однак, незмінною залишається сутність трудових відносин між приватним власником-роботодавцем та найманим робітником: відсутність прав на участь у розподілі отриманої продукції та доходу від власної діяльності. Такий самий стан відзначає А. Серков і в інших приватних сільськогосподарських структурах, селянських (фермерських) господарствах¹. Аналіз автора стосується аграрної галузі Росії. В Україні спостерігається подібна ситуація, коли зміна суспільного ладу та відповідно соціально-економічних відносин надала власнику практично необмежені права на розпорядження землею та майном, при цьому обов'язки його перед суспільством, включно зі сферою праці, зведені до мінімуму.

Розглядати окремо, тим більше протиставляти велике та дрібне виробництво в сільському господарстві, вважаємо хибним, так як вони доповнюють одне одного: сільськогосподарські підприємства вирощують зернові і технічні культури, господарства населення – більш трудомісткі культури, утримують кіз, кроликів, пасіки тощо. Так, в 2005 р. господарства

¹ Серков А. Философские аспекты социально-экономических преобразований в сельском хозяйстве России // АПК: экономика, управление. – 2005. - №11. – С. 21-27.

населення виробили 98,8 % картоплі, 89,3 % овочів, баштанних культур, плодів та ягід, близько 63,2 % м'яса, 78,1 – вовни, понад 81 % молока та 96 – меду.

Дослідження функціонування системи основоположних інститутів ринкової економіки в АПК підтверджує незакінченість процесу її формування та нагальну потребу в удосконаленні відносин власності, міжгалузевих відносин, державної підтримки сільського господарства.

Причини аграрних проблем сьогодні та шляхи їх подолання, на нашу думку, слід шукати не лише на макро-, але й на мікрорівні – на рівні суб'єктів господарської діяльності, адже ринок потребує економічно активних учасників, зацікавлених у підвищенні власної ефективності, задля чого вони прагнуть здійснювати необхідні організаційні, маркетингові, технічні та інші інновації. Багатоваріантність організаційних форм сільськогосподарського виробництва повинна передбачати можливість переходу від однієї до іншої, більш доцільної форми, котра виявить свою життєздатність та ефективність в процесі підприємницької діяльності, економічного суперництва. З цієї точки зору пріоритетним стає розвиток інтеграції на основі формування замкнених циклів з виробництва, переробки та реалізації продукції, як одного з найважливіших напрямів організаційно-правової системи господарювання ринкового типу.

1. Исянов Р. Рыночная трансформация аграрного сектора // АПК: экономика, управление. – 2006. - №6. – С.12-15.

2. Лисецький А., Соломко М. Структурний розвиток сільського господарства України // Економіка України. – 2006. - № 12. – С. 54-61.

3. Пустовійт Р. Трансформаційна криза в Україні: оцінка з позицій інституціональної теорії // Економіка України. – 2004. - №1. – С. 38-44.

4. Серков А. Философские аспекты социально-экономических преобразований в сельском хозяйстве России // АПК: экономика, управление. – 2005. - №11. – С. 21-27.

5. Этот трудный, трудный путь / Рук авт. кол. Л.И. Абалкин, П.Г. Бунич. – М.: Мысль, 1989 – 271с.

Анотація

Розглядаються причини недосконалості аграрних реформ з точки зору інституціональної теорії. Доводиться необхідність формування системи базових регулюючих інститутів ринкової економіки, серед яких найсуттєвішими є відносини власності. Враховуючи, що принципові складові прав земельної власності - володіння, користування, розпорядження реалізуються одноосібно лише у дрібних власників, аналізуються перспективи розвитку цього сектора. Доводиться хибність протиставлення великого та дрібного аграрного виробництва, адже вони доповнюють одне одного. Підтверджується доцільність формування багатоваріантності організаційних форм в сільському господарстві, можливість переходу до більш життєздатних та ефективних, в тому числі інтегрованих форм.